

ИЖТИМОЙИ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

5 ЖИЛД, 4 СОН

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ 5, НОМЕР 4

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

VOLUME 5, ISSUE 4

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES
№4 (2022) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9556-2022-4>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:
Сеитов Азамат Пулатович
доктор социологических наук
(Doctor of sociology, DSc)

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:
Сабинова Умида Фархадовна
доктор социологических наук
(Doctor of sociology, DSc)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

22.00.01-Социология назарияси, методологияси ва тарихи. Социологик тадқиқотлар усуллари.
Теория, методология и история социологии. Методы социологических исследований.
Theory, methodology and history of sociology. Methods of sociological research.

Бекмуратов Мансур Бобомуратович
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Каланов Комил Куллахматович
кандидат социологических наук, профессор (Узбекистан)
Убайдуллаева Раиса Турсуновна
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Негматова Шахзода Шухратовна
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Исмаилов Алишер Агзамович
доктор экономических наук, (Узбекистан)

Щепилова Галина Германовна
доктор философских наук, профессор (Россия)
Рожанский Михаил Яковлевич
кандидат философских наук (Россия)
Маматов Нормурат
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Камалова Хатира Сабыровна
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)

22.00.02-Ижтимоий тузилиш, ижтимоий институтлар ва турмуш тарзи
Социальные структуры, социальные институты и образ жизни
Social structures, social institutions and way of life

Умаров Абсалом Адилевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Холбеков Абдуғани Жуманазарович
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Шайхисламов Рафаэль Бадретдинович
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Акулич Мария Михайловна
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Каримов Бобир Шаропович
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Сабиров Алишер Сабирович
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)

Антонио Алонсо Марсос
доктор политических наук, профессор (Испания)
Фадеева Любовь Александровна
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Виктор Агаджаньян
доктор философии по социологическим наукам,
профессор (США)
Тагиева Гулсум Гафуровна
доктор философии по социологическим наукам (Узбекистан)
Абдулазизов Абдулвоҳид Хабибуллоевич
кандидат социологических наук, доцент (Узбекистан)
Мирзахмедов Хуршид Абдирашидович
доктор философии по социологическим наукам,
и.о. доцент (Узбекистан)

22.00.03-Ижтимоий онг ва ижтимоий жараёнлар социологияси.
Социология социального сознания и социального процесса.
Sociology of social consciousness and social process

Аликариев Нуритдин Сапаркариевич
доктор экономических наук, профессор (Узбекистан)
Матибаев Тасполат Балтабаевич
доктор социологических наук, профессор (Узбекистан)
Николов Стефан
доктор философии по социологическим наукам, (Болгария)
Пармонов Фарход Ярашевич
доктор социологических наук, доцент (Узбекистан)
Толипов Файзулла Саидович
кандидат исторических наук, доцент (Узбекистан)

Ли Ци
доктор исторических наук, профессор (Китай)
Сухомлинова Марина Валерьяновна
доктор социологических наук, профессор (Россия)
Бурнашев Рустам Ренатович
кандидат философских наук, профессор (Казахстан)
Мирзахмедов Абдирашид Мамасидикович
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)
Махкамов Қодиржон Одилжонович
доктор философии по социологическим наукам,
доцент (Узбекистан)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Аликариева Аълохон ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИДА ТАЪЛИМ СИФАТИ МЕНЕЖМЕНТИ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ.....	4
2. Бурханов Хусниддин МИЛЛИЙ СЕГМЕНТ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ БЎЙИЧА ЖАМОАТЧИЛИК ФИКРИ.....	15
3. Александр Гонашвили СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЕ ПОНИМАНИЕ ЦЕННОСТЕЙ РУБЕЖА XIX И XX ВЕКОВ: СОЦИАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ.....	25
4. Асамова Умида ЎҚУВ МАРКАЗЛАРИ ФАОЛИЯТИ БЎЙИЧА МУТАХАССИС БИЛАН СУХБАТ ВА УНИНГ НАТИЖАЛАРИ ХУСУСИДА.....	34
5. Толипов Файзулла ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОННИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ СОҲАЛАРДАГИ ХАЛҚАРО РЕЙТИНГ КЎРСАТКИЧЛАРИ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР.....	41
6. Каюмова Камола, Сияева Гулнора ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИЖТИМОЙ СОҲАЛАР РИВОЖЛАНИШИНИНГ БАЪЗИ ХУСУСИЯТЛАРИ ҲАҚИДА.....	49
7. Ходжаев Собир БУЮК БРИТАНИЯДА КЕКСАЛАРНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	57
8. Акрамов Хусан ШАРҚ ВА ҒАРБ МАДАНИЯТЛАР ТИЗИМИДА СОЦИАЛ КАПИТАЛНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ.....	68
9. Тагиева Гулсум МАРКАЗИЙ ОСИЁ ДАВЛАТЛАРИДА ИЖТИМОЙ ТАЪМИНОТ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ.....	77
10. Abduraxmonova Manzura O'RTA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA YOSHLAR YETAKCHILARI FAOLIYATINING SOTSIOLOGIK TAHLILI.....	86
11. Negmatova Dilovar AXLOQIY QADRIYATLARNI SHAKILLANTIRISH VA RIVOJLANTIRISHDA MAHALLA INSTITUTINING AHAMIYATI.....	96
12. Абдулҳакимов Салим ЁШЛАРДА КАСБИЙ ИНТЕЛЛЕКТУАЛ САЛОҲИЯТНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ СОЦИАЛ ОМИЛЛАРИ.....	105

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

Хусан Акрамов,Ўзбекистон Миллий университети,
Ижтимоий фанлар факультети, социология
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
E-mail: x.akramov@mail.ru**ШАРҚ ВА ҒАРБ МАДАНИЯТЛАР ТИЗИМИДА СОЦИАЛ КАПИТАЛНИНГ ҚИЁСИЙ
ТАҲЛИЛИ**<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7155513>**АННОТАЦИЯ**

Шарқ ва Ғарб тамаддуни дунёнинг асосий худудий ва маданий бўлиниши, яъни кутбларини белгилаб бермоқда деган хулоса илгари сурилган. Мазкур кутбларнинг ўзига хос хусусиятлари аҳолининг турмуш тарзи, менталитети, дини ва сиёсий тизимнинг шакл-шамойилида намоён бўлади. Шарқ ва Ғарб халқларидаги ўзаро фарқларнинг вужудга келишида ушбу кутбларнинг ижтимоий-маданий хусусиятлари катта аҳамиятга эга. Асрлар давомида шаклланган маданий қадриятлар, урф-одатлар, яшаш тарзининг хилма-хиллиги бир қанча омиллар асосида юзага келган. Бу бир-бирига зидлик дунё ҳамжамиятида замонавий маданиятнинг долзарб масаласига айлангани бобда алоҳида таъкидланган. Шунингдек, Шарқ мамлакатлари аҳолиси ўзининг дунёқараши асосида узлуксиз маънавий тажрибага таяниши, мазкур тажриба эса қадимий тарихий илдизга бориб тақалиши миллий ва диний қадриятлар негизиде шаклланган ментал хусусиятни тавсиф этиши очиб берилган. Ғарб мамлакатлари аҳолиси маданиятининг асосий хусусияти эса унинг ҳаётда мавжуд бўлган индивидуалликни тараннум этувчи ментал сифатларга таяниши асосланган.

Калит сўзлар: социал капитал, стратегик SWOT таҳлил, кучли томонлар, заиф томонлар, имкониятлар, таҳдидлар, нейтрал томонлар.

Хусан Акрамов

Доктора философии (PhD)

по социологическим наукам

факультета социальных наук,

Национальный университет Узбекистана

E-mail: x.akramov@mail.ru

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА В СИСТЕМЕ
ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ КУЛЬТУРЫ****АННОТАЦИЯ**

В статье выдвигается заключение о том, что цивилизации Востока и Запада определяют полюса, то есть основные региональные и культурные подразделения мира. Своеобразные свойства данных полюсов проявляются в различных формах политической системы, образе жизни

населения, менталитете, религии. Социально-культурные свойства этих полюсов имеют важное значение в появлении взаиморазличия народов Востока и Запада. Веками сформированные культурные ценности, обычаи, разнообразие образа жизни появились на основе некоторых факторов. Необходимо подчеркнуть, что это противоречие друг другу становится актуальным вопросам современной культуры мирового сообщества. В главе раскрыто, что население стран Востока на основе своего мировоззрения опиралось на непрерывный духовный опыт, данный опыт имеет древние исторические корни, на основе национальных и религиозных ценностей характеризуется сформированным ментальным свойством. Обосновано, что основные свойства культуры населения стран Запада опирались на ментальные качества, воспевающие индивидуальность, существующую в их жизни.

Ключевые слова: социальный капитал, стратегический SWOT - анализ, сильные стороны, слабые стороны, возможности, угрозы, нейтральные стороны.

Xusan Akramov,
National University of Uzbekistan
PhD in sociology, Faculty of Social Sciences,
E-mail: x.akramov@mail.ru

COMPARATIVE ANALYSIS OF SOCIAL CAPITAL IN THE SYSTEM OF EASTERN AND WESTERN CULTURES

ANNOTATION

The article concludes that the civilizations of the East and the West determine the poles, that is, the main regional and cultural divisions of the world. The peculiar properties of these poles are manifested in various forms of the political system, the way of life of the population, mentality, religion. The socio-cultural properties of these poles are important in the emergence of mutual difference between the peoples of the East and the West. For centuries, cultural values, customs, and lifestyle diversity have been formed on the basis of certain factors. It is necessary to emphasize that this contradiction to each other becomes topical issues of modern culture of the world community. The chapter reveals that the population of the Eastern countries based on their worldview relied on continuous spiritual experience, this experience has ancient historical roots, on the basis of national and religious values is characterized by a formed mental property. It is proved that the main properties of the culture of the population of Western countries were based on mental qualities that glorify the individuality that exists in their lives.

Key words: social capital, strategic SWOT analysis, strengths, weaknesses, opportunities, treats, neutrals.

КИРИШ

Замонавий шароитларда барча мамлакатлардаги иқтисодий ўсиш ва тараққий этишнинг муҳим омили сифатида шаклланган миллий иқтисодиёт шаклидан инновацион тараққий этиш шаклига ўтиш жараёнлари ривожланиб бормоқда. Ривожланишнинг ушбу шаклини танлаган мамлакатларда инновацион тизимлар тараққий этиб, илмий ишлаб чиқаришга асосланган инвестициянинг давлат ва хусусий сектордаги улуши кўпаймоқда. Инвестицияга асосланган инновацион тизимларда пайдо бўлган тизим ости структуралар, яъни ҳозирги кунда шаклланган экобозорлар, технокредит тармоқлар, ижтимоий тармоқда харид қилиш тизимлари, хизмат кўрсатишнинг смарт шакллари каби рақамли иқтисодий ўсишни ривожлантирувчи инновациялар юқоридаги фикримизга амалий мисол бўла олади. Аммо ушбу инновацион тизим ва тизим ости структураларида миллий-маънавий хусусият, миллий ва умуминсоний қадриятларнинг заифлашганини кузатиш мумкин. Аслида эса инновацион тизимларнинг стратегик жараёнлари анъанавий жамиятларнинг муҳим маънавий омили ҳисобланган миллий қадриятлар асосида янада ривожланиши мумкинлигини қайд этиш зарур. Айнан маънавиятда ва унинг ижтимоий моҳиятида инновацияларнинг пайдо бўлиши ва тарқалишини ҳамда жамиятда қадрият сифатида ўрнатилиши заруратини кўриш мумкин.

МЕТОДОЛОГИЯ

Ушбу ўтказилган тадқиқотни мамлакатимиз миқёсида қайта ўрганиб чиқиш мақсадида социал капитал даражасини комплекс таҳлил қилиш учун юқорида кўрсатиб ўтилган халқаро омиллар асосида кўриб чиқдик ва натижаларни объектив тадқиқотлар орқали ўрганишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик.

Объектив тадқиқотлар доирасида социал капитални SWOT-таҳлил орқали ўрганишга ҳаракат қилдик. Унга кўра S (strengths) – кучли томонлари, W (weaknesses) – заиф томонлари, O (opportunities) – имкониятлари ва T (threats) – таҳдидларни аниқлаш асосида таҳлил қилишга имкон яратилди.

АСОСИЙ ҚИСМ

Инсон учун қадриятлар мезонини англашда дастлаб оилавий муҳит, яъни ота-она, ака-ука, опа-сингиллар, кейин эса қариндош-уруғ, дўстлар ва устозлар муҳим ўрин тутати. Айнан ана шу омиллар негизида инсон камол топиб боради. Инсон бутун умрини ўзидаги шахсий фазилатларни такомиллаштириш, ижтимоий фаоллигини камолга етказиш, жамиятда, дунёда содир бўлаётган ўзгаришлар қадрини англашга интилиш учун йўналтириши зарур. Ўзи ва бошқаларнинг қадрини англаб етиш учун инсоннинг маънавий дунёси эзгуликка хизмат қилиши, юксак ижтимоий сифатларга эга бўлиши, унинг ўзи эса ҳаётнинг моҳияти ва мақсадини тўғри англайдиган даражада тарбияланган бўлмоғи лозим.[1, 206]

Социал капитал индикаторлари сифатида энг аввало ишонч, ижтимоий алоқаларни ҳамда жамиятда белгиланган ижтимоий меъёрларни, яъни барча қадриятларни қайд этишимиз бежиз эмас. Зеро, инсон бутун умри давомида моддий ва маънавий қадриятларни ўзлаштириб боради боради. Мазкур қадриятлар тизими инсонни ўзи яшаётган маконнинг шароитига сифат нуқтаи назаридан қарашга имконият яратади. Ишонч, ижтимоий алоқалар, ижтимоий меъёрлар ва қадриятлар жамиятнинг конструктив элементлари бўлиб, улар социал капиталнинг индикаторлари сифатида жамият аъзоларининг турмуш сифатини баҳолайди. Социал капиталнинг ушбу мезонлари қадрият сифатида умумбашарий даражада эътироф этилади. Умумбашарий даража – бу умуминсоний қадрият сифатида ўз ўрнига эга бўлиш деганидир.

«Умуминсоний қадриятлар» категорияси мазмунини ўрганиш учун аввало, «умуминсонийлик» тушунчасининг маъносини таҳлил қилмоқ лозим. Бу тушунча инсоният ва жамиятнинг асосий жиҳатлари, турли ижтимоий сифатлар, хусусиятлар ва ҳоказоларнинг умуминсоний характерга эга эканини англатади. Умуминсонийликда умумижтимоий муносабатлар, таълим-тарбия ва маънавий-ахлоқий жиҳатлар, ижтимоий муҳитнинг энг умумий томонлари билан боғлиқ сифатлар ҳам ўз аксини топади. Жамиятнинг барча аъзолари учун аҳамиятга эга бўлган, социумнинг мавжудлиги, ўтмиши, бугуни ва келажаги, ижтимоий ҳаётнинг асосий йўналишлари, қонун-қоидалари, талаб ва тартиблари, одамларнинг энг азалий орзу-умид ва идеалларини ўзида ифодаладиган қадриятлар умуминсоний қадриятлар сифатида намоён бўлади. Улар жамият аъзоларининг ҳаммаси учун умумий аҳамият касб этади, инсоният ҳаётида рўй бераётган ўзгаришлар, кишиларнинг хатти-ҳаракатлари, амалий фаолияти, яшаш тарзи, бошқаларга муносабати ана шу мезонларга мос келиши ёки мос келмаслигига қараб баҳоланади [1, - Б.112-113].

Социал капиталнинг структуравий элементлари, яъни «ишонч» ва «ижтимоий алоқалар» инсон ҳаётида умуминсоний қадрият сифатида муҳим аҳамият касб этади. Ишонч инсон ва жамиятнинг энг асосий қадрияти эканини тарих саҳифаларидаги кўплаб маълумотларда кўришимиз мумкин. Аждодларимизнинг қадимги китоби «Авесто» диний-фалсафий мероснинг ёрқин намунаси сифатида қадимги Шарқ халқларининг умуминсоний қадриятлари моҳияти ва аҳамиятини ёритиб берган асардир. Инсоннинг бу жараёндаги қадриятлари яхшилик учун курашда бефарқ бўлмаслигида, турмуш тарзида, маънавий қиёфасида, ижтимоий фаолиятида, адолатли ва меҳнаткаш бўлишида ўз ифодасини топади. Ҳар қандай инсон ишончли муносабатга интилади ва ўзининг меҳнат фаолиятида қулай шарт-шароитни шакллантириш учун ижтимоий алоқаларга киришади. Мазкур ижтимоий ҳаракатлар

мажмуаси турмуш сифатини оширишга хизмат қилади. Бу эса жамиятдаги социал капиталнинг ошишига асос бўлади.

Христиан динининг муқаддас китоби – Инжилда ҳам ишончга катта эътибор берилган. Мисол учун иймон ва амал ҳақидаги оятида қуйидагича келтирилади: «Кимдир: – Баъзиларнинг хайрли ишлари, бошқаларнинг эса иймони бор-ку, – деб норозилигини билдириши мумкин. Ундай одамга мен шундай жавоб берган бўлардим: – Кел, сенга иймонимни хайрли ишларим орқали кўрсатай. Сен эса иймонинг самийийлигини қайси далил билан исботлай оласан? Ахир, сен хайрли ишлар қилмайсан-ку! У одам: – Мен Худонинг ягоналигига ишонаман! – деб айтиши аниқ. Мен эса унга: – Ишониб, яхши қиласан! – дейман. – Аммо сенинг бу ишончинг жинларнинг ишончидан асло фарқ қилмайди. Зеро, жинлар ҳам Худонинг ягоналигига ишониб, даҳшатдан титрайди. Эй аҳмоқ, амалсиз иймонинг фойдасиз эканлигини наҳотки тушунмасанг?! Отамиз Иброҳим ўз ўғли Исҳоқни қурбон қилмоқчи бўлгани учун Худо уни солиҳ деб билди! Ана, кўрдингми?! Иброҳимнинг бу ишига иймон асос бўлди. Унинг қилган иши иймонининг чинлигини кўрсатди. Шу тариқа Тавротдаги: «Иброҳим Худога ишонди, Худо уни ишончи учун, солиҳ деб билди», дея ёзилган сўз амалга ошди. Иброҳим Худонинг дўсти деб аталди».[2, 3] Албатта ҳар қандай теологик тасаввурда ишонч энг асосий функцияни бажаради. Юқорида келтирилган мазкур манбаа ишончинг умуминсоний қадриятдаги функционал асоси эканлигини исботлайди.

Ислом динидаги умуминсоний қадриятларнинг моҳияти ва аҳамиятини ёритиб берган буюк олим Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Ал-Бухорий «Ал-Жомийъ Ас-Саҳиҳ» ҳадислар тўпламида ишончга оид қуйидаги маълумотни берган: «Аллоҳ таолодан қатъий ишонч бирлан сўрасин, у рад этмайди!». Анас ибн Молик ривоят қиладилар: «Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Бирортангиз дуода тилак тиласангиз, қатъий ишонч бирлан тилайверингиз, «Ё парвардигоро, истасанг, менга (бирор неъмат) ато этгайсен!» – деб ноумидлик қилмангиз, дарҳақиқат, у рад этмағайдир!» – дедилар»» [3, -Б. 123]. Бундан маълум бўлаяптики, ишонч инсон ҳаётидаги муҳим ички мотивация алоқаси эканлиги исботланмоқда. Ушбу ички мотивация алоқаси барча инсонларнинг қадриятлар тизимида ўз ифодасини топади. Чунки инсон ўзининг ичидаги «Мен»и билан ишончли алоқага киришади. Яъни, виждони билан қилинган ҳаракатга нисбатан баҳо бериб боради. Бу эса ўз навбатида ўзига бўлган ишончни оширади.

Ҳар бир инсон ўз ижтимоий табиатига мувофиқ, яшаши ва олий даражадаги етукликка эришмоғи учун кўп нарсаларга мухтож бўлади, у бир ўзи бундай нарсаларни қўлга кирита олмайди, уларга эга бўлиш учун инсонлар жамоасига эҳтиёж туғилади. Шу сабабли яшаш учун зарур бўлган, кишиларни бир-бирларига етказиб берувчи ва ўзаро ёрдамлашувчи кўп кишиларнинг бирлашуви орқалигина одам ўз табиати бўйича интилан етукликка эришуви мумкин. Бундай жамоа аъзоларининг фаолияти бир бутун ҳолда уларнинг ҳар бирига яшаш ва етукликка эришув учун зарур бўлган нарсаларни етказиб беради. Шунинг учун инсон шахслари кўпаядилар ва ернинг аҳоли яшайдиган қисмига ўрнашадилар, натижада инсон жамоаси вужудга келади.[4, 186]

Абу Наср Форобий юқоридаги ҳикматлари орқали жамоавийликнинг умуминсоний қадрият эканлигини, инсон ҳамиша ушбу қадриятга мухтожликни ҳис қилиши ва у доимо ўз жамоасига интилиши асносида етукликка эришиши мумкинлигини тушунтириб берган. Аслида мазкур жамоавийлик қадрияти инсонлар орасидаги социал алоқалар орқали амалга ошади. Чунки инсон бирор бир жамоага аъзо бўлиш асосида, плюралистик фикрлар алмашинувида таянувчи социал алоқалар орқали етукликка эришиши мумкин. Ўз навбатида социал алоқалар социал капиталнинг мезони сифатида белгиланганлигини юқоридаги бобда таъкидланиб ўтилди.

Маълумки, Шарқ жамияти анъанавий турмуш тарзига эга бўлиб, унинг асосини оилавий қадриятлар билан омикталашган диний қадриятлар ташкил этади. Ғарб жамияти эса кишиларнинг шахсий ижодкорлик фаолияти билан тавсифланади. Ушбу жамиятнинг аъзоси юқори даражадаги фаровонликка техникавий тараққиёт асосида эришди. Ижтимоий соҳа Ғарб мамлакатларидаги ички сиёсатнинг устувор йўналиши сифатида белгилаб қўйилган. Ғарб

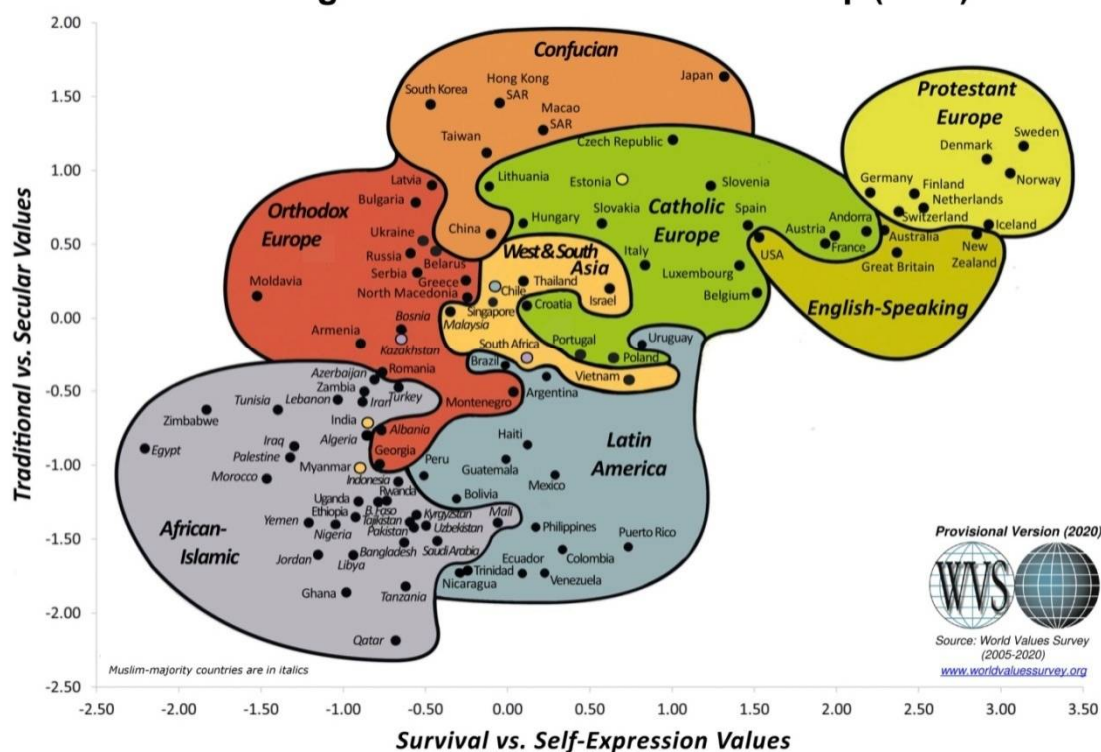
жамияти аъзолари мазкур устувор йўналиш асосида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, иқтисодиёт соҳасида эса юқори технологияларга асосланган турли тармоқларни ривожлантириб, келажак иқтисодиётини такомиллаштиришга асосий урғуни беришади.

Кейинги вақтда Шарқ ва Ғарб жамиятларининг ўзига хос фарқлари яққол намоён бўлмоқда. Хусусан, жамиятда тўпланаётган социал капиталнинг ўлчаш мезонлари сифатида ишонч кўрсаткичига асосий эътиборни қаратишни мисол сифатида келтириш мумкин.

Ривожланган мамлакатларда замонавий иқтисодиётни янада тараққий эттириш мақсадида давлат ва жамият бошқарувини шакллантирувчи омиллардан бири сифатида социал капитални асос қилиб белгиланади. Бунда социал капитални ҳар қандай соҳа доирасида ўрганишга ҳаракат қилинади. Ривожланган давлатлар қаторига киришни истаган мамлакатларда эса социал капитал илмий жиҳатдан етарлича ўрганилмаганлиги давлатнинг институтчионал тизимларини бошқаришда камчиликлар юзага келган. Социал капитал инсонлар ўртасидаги муносабатларни мувофиқлаштирувчи мезонларни ўзида шакллантирган. Жамиятнинг ҳар қандай аъзоси ўзига белгиланган инсоний муносабатлардаги мажбуриятларни ҳеч қандай талабларсиз ва муқобил ҳаракатларсиз бажарилишини талаб этилади. Иқтисодиётни ривожланишига хизмат қилувчи институтчионал муҳитнинг шаклланиш моҳиятидаги энг асосий муаммо – бу сифатсиз социал капитал ҳисобланади.

Ривожланган мамлакатларда табиий ресурслардан фойдаланиш камайтирилганлиги, жисмоний капиталдан фойдаланиш, яъни инсон кучидан кўра унинг ақлий салоҳиятидан кўпроқ фойдаланиш асосий мақсадлардан бири бўлиб гавдаланади. Ривожланган мамлакатлар қаторига қўшилиш учун энг аввало, жамиятда социал капиталнинг жамғарилишини асосий мақсад қилиш тақозо этилади.

The Inglehart-Welzel World Cultural Map (2020)

1-расм. Қадриятлар харитаси (халқаро солиштириш натижаси)

Манбаа: (The World Value Survey Wave 7)The Inglehart-Welzel World Cultural Map (2020).[5]

Қуйидаги қадриятлар харитасида координата текислигидаги вертикал кўринишда 0 нуқтадан манфийга қараб анъанавий қадриятлар ва мусбатга қараб секуляр-рационал қадриятларга бўлинган шаклда ҳамда горизонтал кўринишда эса, 0 нуқтадан манфийга қараб

мавжуд бўлиш учун курашаётган ва мусбатга қараб йўналтирилганда эса, ўзини ифода этиш қадриятлари дунё мамлакатларининг қадриятлар харитасидаги жойлашувини белгилаб берганлигини кўришимиз мумкин. Мазкур харитада диний ва рационал ҳамда яшаш шароити мураккаб ва ўзини намоён этишга имкониятлар мавжуд бўлган мамлакатлар координата текислигида ўз ифодасини топган. Ушбу қадриятлар харитасида асосан диний қадриятларга катта эътибор қаратилган. Мазкур харитада ижобий юқори ўринларни Шарқ мамлакатларидан Япония, Хитой ва Жанубий Корея давлатлари забт этганини кўриш мумкин.

Айниқса, Япония ва Хитойда дунёвийлик тамойили диний қадриятларга мослашган равишда шаклланган. Мазкур мамлакатларнинг фуқаролари ўзини ўзи намоён этишида диний қадриятлар уларни кўллаб-қувватлаш тизими эканлигига бўлган ишончнинг юқорилиги ҳақида тасаввурга эгадирлар. Аммо ушбу координата текислигида жойлаштирилган нуқтали диаграмма асосий моҳиятни очиб беради. Ушбу хаританинг муаллифлари мамлакатларнинг координата текислигида эгаллаб турган ўрнига қараб қадриятлари ва диний хусусиятларининг бир-бирига яқинлиги нуқтаи назаридан тармоқли таҳлил олиб борганлигини кўриш мумкин. Мазкур таҳлил асосида диний ва анъанавий қадриятларининг ўзаро алоқадорлиги ва бир-бирига алоқаларнинг узатилиш ҳолати фаол ва яқинлиги кузатилади.

Мустаҳкам ўрнатилган қадриятлар хитойлик оилаларнинг ўз аъзолари ўртасида ҳаддан ташқари бир-бирига ўзаро боғлиқ бўлишининг чекланганлигини тавсифлайди. Фукуяма ушбу тавсифга «қон-қариндошлик занжири» деб ном беради. Замонавий ташкилотларнинг иш фаолияти учун зарур бўлган умуминсоний қадриятлар ва ўз хусусиятини йўқотган, инсонни уялишига сабаб бўладиган ижтимоий алоқаларни ривожлантириш хитойликлар ўзлаштиришига тўсқинлик қилишини исботлайди. Шу асосида иқтисодий ҳаётга оилавий қадриятларнинг таъсири ниҳоятда зид ва мураккаблигини исботлайди. Маълум бир жамиятларда оилалар жуда кучли бўлиши мумкин, хўжалик фаолиятини ташкиллаштиришнинг замонавий шаклига ўтишига руҳсат берилиши учун шундай бўлиши зарур, бошқаларида эса – жуда заифлашган бўлиб, ҳатто ўзиларининг асосий ижтимоийлаштириш вазифасининг уддасидан ҳам чиқа олмайдилар [6, - Б. 43-45].

Юқоридаги Ф.Фукуяма фикрига кўра, шарқ мамлакатларида ҳар қандай иш ва фаолиятнинг асосий моҳиятини оилавий муносабатлар ташкил этади. Аммо ушбу оилалар аъзолари бир-бирига боғлиқ бўлиб қолишни истамаганликлари учун ҳам ўзларини намоён этишга интиладилар. Айниқса, хитойликларда шаклланган тафаккур тарзи уларнинг иқтисодий жиҳатдан янада ривожланиб кетишига асос бўлмоқда. Ҳеч кимга сир эмаски, иқтисодий муносабатларда айрим ҳолатларда маънавий омилларга зид келадиган ҳаракат амалга оширилади. Бу ҳолатлар афсуски, фақат фойдани кўзлаш асосида вужудга келади. Бундай вазиятларда оиланинг бирдамлиги муҳим омил ҳисобланади. XX асрнинг 90-йилларида Хитойда шундай фойдани кўзлаш мақсадида маълум бир маънавий омилларни четлаб ўтиш вазиятлари кўп учраган. Бундай маънавий омилларга зид келадиган ҳаракатлардан бири бу бошқаришнинг авторитарлигидир. Айниқса, оиладаги бошқарув оила бошлиғининг бошқарув шаклини танлашига ва уни ижро этишдаги ролига боғлиқ равишда амалга оширилган.

Энг пастки нуқтада шарқий мамлакатларнинг яна бири – Қатар турганлигини кўришимиз мумкин. Ушбу давлатда анъанавийлик ҳукмронлик қилганлиги сабабли барча қадриятларга фаол амал қилиниши, шу сабабли уларнинг ўзларини намоён этишлари мураккаб тарзда юзага келиши харитада акс этади. Мазкур ҳолатнинг акси Лотин Америкаси давлатларида кузатилади. Бу давлат фуқароларининг ўзларини намоён этишларида диний қадриятларга асосланмаслигининг сабаби Ғарбда индивидуаллик тамойилига мойиллик устун эканлиги билан изоҳланиши мумкин. Мазкур харитага назар соладиган бўлсак, замонавий жамиятга мослаша олмайдиган, ўзида кескинликни шакллантирган мураккаб диний қадриятлар ижтимоий тараккиётнинг ривожланишга тўсқинлик қилади ва фуқароларнинг ўзини намоён этишига имконият бермайди. Бу ҳолат эса ушбу жамиятлардаги социал капиталнинг пасайиб кетишига сабаб бўлади.

Турли мамлакатлардаги социал капитал даражасининг катта фарқи шундан далолат берадики, социал капитал маданий хусусиятлар ва жамиятнинг сиёсий тизимида аҳамиятли даражада боғлиқдир. Шу ерда ўринли савол пайдо бўлади, нима учун индивидуалистик маданият вакиллари жамоатчилик маданияти вакиллариغا нисбатан кўпроқ социал капиталга эга бўлади? Социал капитал – кумулятив қийматга эга ва унинг кўпайиши кишининг ижтимоий алоқалари миқдори ҳамда унинг бошқа ижтимоий қатлам вакиллариغا ишончи ошгани сайин давом этади. Ушбу шароитлар индивидуалистик маданиятда яхшироқ риоя қилинади, чунки индивидуал кўринишда инсон кўпгина ижтимоий гуруҳларга аъзо бўлиб, уларнинг аъзоларига бўлган муносабати юқори даражадаги ишончга асосланади. Жамоавий маданият инсонни ижтимоий алоқалари заиф бўлган гуруҳлар билан, аниқроғи, кўп ҳолатларда биттаси билан боғлайди. Шунингдек, инсон ўзи аъзо бўлган гуруҳ аъзоларигагина ишонади, шу вақтнинг ўзида бошқа гуруҳ вакиллариغا нисбатан хушёр бўлади [7, - Б. 113-114].

А.Н.Татарко ушбу фикрлари билан социал капитал мезонларининг қадриятлар тизимидаги аҳамиятини ижтимоий-маданий хусусиятлар ва сиёсий тизимнинг маълум даражадаги алоқаси асосида белгилашга уринган. Жамиятнинг ҳар қандай аъзоси белгиланган сиёсий тузилма ва социомаданий меъёрлар доирасида фаолият олиб боргани учун ҳам шу маконда ўз ҳаракатларини мувофиқлаштиришга мажбур бўлади. Мазкур ҳолат индивидуал шаклда бир мунча эркинроқ шаклланиб, провардида, алоҳида ўрнатилган шахсий ижтимоий алоқалар ишончли муносабатларни ривожлантира олади. Аммо фикримизча, ижтимоий алоқалар жамоавий шаклда бир мунча мураккабланиб, чунки инсоннинг аъзо бўлган гуруҳидан бошқасига ишониши қийин кечади. Инсон табиатида ишончга нисбатан хушёрлик мавжуд бўлиб, инсон жамоавий кўринишда ишончни қадрият сифатида белгилайди. Бошқа жамоага нисбатан эса ишончсизлик ҳис этганлиги туфайли ишонч хавфсизлик меъёри сифатида шаклланади.

Демак, ишонч жамиятнинг хусусияти ва тарихий тажриба сифатида инсониятнинг муайян қадриятини акс эттиради. Ҳар қандай фаровон жамият ҳаёти кишиларнинг юқори даражадаги ишончига асосланади. Бироқ ҳар фаровон жамиятларнинг тарихига чуқур назар ташласак, ундаги ўтиш даврида жамиятнинг мураккаб сиёсий тузилмаси мавжудлигини кўришимиз мумкин. Шарқий Европа давлатлари бунга мисол бўла олади. Бундай ҳолат нафақат Шарқий Европа мамлакатларида, балки Марказий Осиё давлатларида ҳам ўз асоратини қолдирди. Айниқса, Марказий Осиё мамлакатларида собиқ Иттифоқ даврида умуминсоний ва шахсий қадриятлар тизимида бир қатор номутаносиб қадриятлар мажмуаси амалиётга татбиқ этилганлигини кузатиш мумкин.

Собиқ Иттифоқ даврида Марказий Осиё республикаларидан хомашё базаси сифатида ва аҳолининг жисмоний кучидан арзон ишчи кучи тарзида фойдаланилиб, бу республикалар моддий ва маънавий жиҳатдан қашшоқлаштирилган ҳамда инсон ҳуқуқлари доимо поймол қилинганлиги тарих саҳифаларидан кўриш мумкин. Бу эса, эркинлиги ўз қўлида бўлмаган фуқаронинг индустриал жамият қадриятлари билан инсон кадр-қиймати, ҳуқуқи, эркинлиги ва энг асосийси, ишончи ўртасида конвертацияланишига сабаб бўлган. Бу ўз ўрнида оила аъзолари ўртасидаги қадриятларнинг шаклланишига салбий таъсир этган. Оиладagi ички муҳитни мафкуралашган ғоялар тўлиқ назорати остига олган. Ушбу назорат эса оилаларнинг бирдам бўлишига йўл қўймаган.

1-жадвал

Марказий Осиё мамлакатларидаги социал капитал динамикаси [8]

№	Давлатлар	Социал капиталнинг рейтинг даражаси динамикаси		
		2018 йил	2019 йил	2020 йил
1.	Туркменистон Республикаси	-	39	14
2.	Ўзбекистон Республикаси	-	22	20
3.	Тожикистон Республикаси	73	26	24
4.	Қозғистон Республикаси	93	72	29
5.	Қирғизистон Республикаси	62	37	66

2020 йилда дунё мамлакатларидаги социал капитал даражасини қадрият сифатида аниқлаш бўйича Легатум институти томонидан ўрганилганда Ўзбекистон 167 мамлакат орасида 20-ўринда тургани қайд этилган. Бунда мамлакатимизда социал капитал даражаси 2019 йилга нисбатан 2 даражага ошганлигини кўришимиз мумкин. Бу эса мамлакатимизда социал капитал юқорига ўсаётганлигидан далолат беради. Легатум институти томонидан социал капиталнинг куйидаги индикаторлари қадрият сифатида ўрнатилганлиги намоён бўлди: 1) шахсий ва оилавий муносабатлар; 2) ижтимоий алоқалар ва тармоқлар; 3) инсонлар ўртасидаги ишонч; 4) институтчионал (сиёсий ва бошқарув тизими) ишонч ва 5) инсонларнинг фуқароликдаги ва жамиятдаги фаол иштироки индикаторлари бўйича сўров ўтказилган.

АСОСИЙ МАЪЛУМОТЛАР. SWOT-таҳлил асосида социал капиталнинг имкониятлар ва таҳдидларга кучли ва заиф томонларини боғлашни амалга ошириш шунингдек, мавжуд маълумотларни тизимлаштириш орқали социал капитал ривожланишининг асосий омилларини шакллантириш мазкур таҳлилнинг асосий мақсади ҳисобланади.

2-жадвал

Социал капиталнинг SWOT-таҳлил матрицаси [9]

SWOT-таҳлил	S (strengths) – кучли томонлари (ташқи муҳит)	W (weaknesses) – заиф томонлари (ичқи муҳит)
O (opportunities) – имкониятлари	SO – 1) шахсий ва оилавий муносабатлар қадриятларга асосланган меъёрларни келтириб чиқаради ва ришталарни мустаҳкамлайди; 2) ижтимоий алоқалар ва тармоқлар инсонлар орасида шерикчилик, ҳамкорлик ва бирдамликни шакллантиради; 3) инсонлар ўртасидаги ишонч ички хотиржамликга, социумдаги адолат тамойилларини ўрнатилишига ва ижтимоий-иқтисодий ривожланишига сабаб бўлади; 4) институтчионал (сиёсий ва бошқарув тизими) ишонч мамлакатдаги қонун ва қонун ости ҳужжатлар мақсадли ишлашига, бошқарув фаолиятини тўғри йўлга қўйилишига ҳамда социумдаги инсонлар розилигига сабаб бўладиган асос ҳисобланади; 5) инсонларнинг фуқароликдаги ва жамиятдаги фаол иштироки социумдаги инсонларни чиқарилаётган қонун ва қонун ости ҳужжатларни ишлаб чиқишдаги иштироки асосида кўр-кўрона тасдиқлаиб кетишига йўл қўймайди, жамиятдаги салбий вазиятларга, сайлов тизими ва маҳаллардаги вазиятларга бефарқликни тугатади.	WO – 1) шахсий ва оилавий муносабатлар кераксиз яъни, ортиқча ҳаражатларга сабаб бўлувчи удумларни келтириб чиқаради; 2) ижтимоий алоқалар ва тармоқлар инсонлар орасида манфаатли шерикчилик, ҳамкорлик ва бирдамликни шакллантиради; 3) институтчионал (сиёсий ва бошқарув тизими) ишонч мамлакатдаги бошқарув фаолиятининг энг заиф сегменти эканлиги учун ҳам социумдаги инсонларнинг норозилигига асос бўлади;
T (threats) – таҳдидлар	ST – 1) ижтимоий алоқалар ва тармоқлар инсонлар орасида шерикчилик, ҳамкорлик ва бирдамликни шакллантириб коррупция ва маҳаллийчиликни келтириб чиқаради ҳамда оммавий маданиятни сегментларига йўл очиб беради;	WT – 1) шахсий ва оилавий муносабатлар қадриятларга асосланган кераксиз (дабдабозлик, орзу ҳаваслар, ортиқча ҳаражатларга сабаб бўлувчи удумларни) меъёрларни келтириб чиқаради ва мустаҳкам уланган ришталарни узилишида фарзандлар жабрланади;

	2) инсонлар ўртасидаги ишонч суистеъмол қилиниши асосида қалбаки маълумотлар тарқалишига, социумдаги адолат тамойиллари фақат бошқарув ресурсига эгалик қилганларнинг ҳақиқатига айланишига ва ижтимоий-иқтисодий тараққиёт эволюцион кўринишдан революцион кўринишга ўтишига сабаб бўлади;	2) институционал (сиёсий ва бошқарув тизими) ишонч мамлакатдаги қонун ва қонун ости ҳужжатларни фақат қонун чиқариш ва ижро этиш органлари ишлаётганлигини аҳолига кўрсатиш учун имплементация қилинади, бошқарув фаолияти асосан ўзининг манфаатлари учун фойдаланади ҳамда социумдаги инсонларнинг норозилигига асос бўлади; 3) инсонларнинг фуқароликдаги ва жамиятдаги фаол иштироки социумдаги инсонларни фақат ўз манфаатларини кўзлашлари учун хизмат қилиши, чиқарилаётган қонун ва қонун ости ҳужжатлар дунё ҳамжамиятига кўз-кўз қилиш учун ишлаб чиқилишини, сайлов тизими ҳокимиятга интилиш учун ва маҳаллардаги вазиятларга фақат ўзигагина тегишли бўлгандагина эътибор қаратилишини назарда тутди.
--	--	--

ХУЛОСА

Ушбу SWOT–таҳлилнинг таъсир механизми куйидагиларни ўз ичига олади: социумдаги социал капитал муносабатларининг бирламчи алоқаларини аниқлаш; уларнинг амалга ошиши ва аҳамиятини таҳлил қилиш; ҳар бир квадратда аҳамиятга эга бўлган ибораларни тизимлаштириш ва тартиблаш; зарур бўлган ҳолатларда кучли ва заиф томонларнинг хусусиятларини тушунтириш; олинган хулосаларни уларнинг амалда қўлланиш даражасига тузатишлар киритишдан иборат. Юқоридаги таҳлилдан кўриниб турибтики социал капиталнинг кучли томонлари ҳар томонлама устун эканлиги ва заиф ҳамда таҳдидларни кўрсатилиши уларни бартараф этиш учун даъват бўлиб хизмат қилади.

Иктибослар/Сноски/References:

1. Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. Назаров Қ.Н. таҳрири остида. – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. – Б. 112-113, 206.
2. Muqaddas Kitob. Muqaddas Kitobni tarjima qilish instituti, 2016. Yoqubninig maktubi. 2-bob. 3-bet. «www.ibt.org.ru/muqaddas-kitob/lotin»
3. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Ал-Бухорий. Ал-Жомийъ Ас-Саҳиҳ (Ишонарли тўплам). 4-жилд. –Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти, 1992. – Б.123.
4. Форобий. Абу Наср. Фозил одамлар шаҳри. – Тошкент: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – Б.186.
5. <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp>
6. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. Пер. с англ. / Ф.Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – С. 43-45.
7. Татарко А.Н. Лебедева Н.М. Социальный капитал: теория и психологические исследования. Монография. – М.: РУДН, 2009. – С. 17, 113-114.
8. The Legatum Prosperity Index™ 2020. Fourteenth edition. 2020 The Legatum Institute Foundation. www.legatum.org. The Legatum Prosperity Index (2020). Page –17. <http://www.prosperity.com>, www.li.com.
9. Мазкур жадвал назарий ва эмпирик тадқиқотлар таҳлиллари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

ИЖТИМОЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

5 ЖИЛД, 4 СОН

ЖУРНАЛ СОЦИАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ 5, НОМЕР 4

JOURNAL OF SOCIAL STUDIES

VOLUME 5, ISSUE 4

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000